

AZ ÉRTÉKVÁLASZTÁS ÉS A SZEMÉLYISÉGGÉP JELLEMZŐI A KÖZÉPISKOLÁS KOR KEZDETÉN

Tanulmányunkban egy négyéves pedagógiai kutatás első évében, az 1975/76-os tanévben 500 középiskolai első osztályos tanulóval folytatott, alaphelyzetet rögzítő vizsgálódás eredményeit adjuk közre. A tanév során két alkalommal feladatlapos és folyamatkövető, megfigyelő módszerrel tanulmányoztuk a fiatalok értékválasztását, érték-tudatosságát, az ezt kialakító hatásmechanizmus néhány összetevőjét, s a tanulók ezzel adekvát tevékenységét, magatartásformáit. Az adatokat nemek, származási csoportok, életkörülmények, valamint iskola-, illetve intézménytípusonként is értékeltük. Közvetlen célunk annak mérése volt, hogy a fokozottabb értéktudatosítás milyen hatással van a tanulók nevelési folyamatára és értékorientációjára. A kutatás az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjának irányításával folyik.

1.

A nevelési folyamat lényege a társadalmi viszonyok és a bennük rejlő értékek elsajátíttatása a tanulók által, valamint felkészítésük e viszonyok és értékek továbbfejlesztésére. Az értékek sorában legmagasabbrendűek a világnézeti, a politikai és az erkölcsi értékek, ezek alapozzák meg a tanulók életcélról, életvitelről kialakuló nézeteit, normáit. A személyiség alapvetően tevékenységei révén fejlődik. A tanuló tevékenységrendszere alapján sajátítja el az ismereteket, a cselekvésformákat, az érzelmi kapcsolatokat, ily módon szubjektíválja a társadalmi tapasztalatokat, bennük az értékeket és a szociális kapcsolatokat is. A szokások, követelmények és a cselekvések talaján alakulnak ki az egyén egyre fejlettebb ítéletei, következtetései és ennek eredményeképpen meggyőződésai. E meggyőződések tartalma kezdetben a szükségszerűség, később az érdek, majd az egyre magasabbrendű értékek választása, elsajátítása, végül a mindennapi viselkedést, magatartást szabályozó értékrendszer kialakulása.

A személyiség fejlődését meghatározó értékrendszer kialakításában döntőek az értékorientációk. Marxista értelemben az értékorientációk olyan sajátos attitűdnyalábok (kognitív alrendszerek), amelyek az egyén sajátos, személyes értékelő viszonyát fejezik ki környezetének tárgyaihoz, személyeihez és objektívációihoz, s amelynek kognitív, emocionális és magatartási komponensei vannak. Alapvető funkciójuk, hogy szabályozzák a viselkedést mint meghatározott társadalmi körülmények között lezajló, tudatosult cselekvést. Feltétele pedig, hogy a tanulók értékmintákkal, értékreper-toárokkal ismerkedjenek meg. A szakmunkák általában környezeti (ökológiai), vitális – érzéki, gazdasági (termelési, technikai, fogyasztási), esztétikai – művészi, megismerési – értelmi, társadalmi (szociális) – politikai, személyiség – és a totalitásra vonatkozó értékekről (ideológiai – filozófiai) beszélnek.

Az egyén fejlődése során elvben sokféle lehetséges úton-módon sajátíthatja el az értékeket (pl. szociális tanulás hatására, céltudatos pedagógiai befolyásolás révén, azonosulási mechanizmusok, modellkövetés útján stb.) és a szabad értékválasztásig, majd az annak megfelelő tevékenységig hosszú utat tesz meg. A veleszületett működések lehetnek fontos vonások kialakítói, de spontánok, általában

biológiai jellegűek (egészség, harmonikus működés, a testi erők fejlődése). A nevelés kezdeti időszakában döntő, de később is jelentős szerepe van a szokás-, olykor a kényszertevékenységeknek, melyek főleg a követelésre épülnek.

A különböző tevékenységekkel, s a bennük rejlő értékekkel történő azonosulás azonban már e-közben is folyik: a tanuló megismeri a különböző viselkedési, magatartási módok jelentőségét, értelmét s egyre pozitívabb érzelmi asszociációja alakul ki velük kapcsolatban (pozitív intellektuális, – világnézeti, – morális, – esztétikai érzelmek). Ezt követi a belsővé válás, a belső szükségletek kialakulása, az értékelsajátítás, ami a fejlődés során lehet a szükségesség belátása, majd az érdekek tisztázása, később tudatos értékválasztás, majd a sajátos értékhierarchia kialakulása.

Felfogásunk szerint a különböző tevékenységi területeken kialakuló interperszonális kapcsolatok a legfontosabb értékimmunkálók, értékfenntartók, értékátvivők és értékmegvalósítók. Ezért elsődlegesen azokat a támpontokat vizsgáljuk, amelyek az egyes nevelési területek értékrendszerének fundamentális elemei (a tanulás, a fizikai munka, a kulturálódás, a sportolás, a politizálás alapvető értéktámpontjai). Ezek képezik a magasabb személyiségintegráció alapjait.

2.

A kutatás során a tanulókat nem csupán szabad fogalmazás formájában kérdeztük meg értékorientációjuk felől, hanem személyiségre vonatkoztatott értékleírást is eléjük tártunk (a függelék szerint). A tanulók e feladatlap alapján önmagukra vonatkoztatott értékválasztást végeztek. Arra válaszoltak, hogy szubjektív megítélésük szerint miféle értékekkel rendelkeznek, s miket szeretnének még elsajátítani.

A vizsgálat alapját képező tulajdonságlista a következő értékcsoportokat tartalmazta:

a) biológiai alkat:	4 tulajdonság (4 érték, 0 nem-érték)
b) vérmérséklet:	7 tulajdonság (5 érték, 2 nem-érték)
c) intellektus:	21 tulajdonság (18 érték, 3 nem-érték)
d) érzelem:	14 tulajdonság (10 érték, 4 nem-érték)
e) cselekvés:	10 tulajdonság (7 érték, 3 nem-érték)
f) világnézet:	9 tulajdonság (4 érték, 5 nem-érték)
g) erkölcsiség:	25 tulajdonság (23 érték, 2 nem-érték)
h) komplex irányulás:	10 tulajdonság (8 érték, 2 nem-érték)

A *biológiai* alkat tekintetében nyilvánított tanulói véleményekből az alábbi érték-sorrend alakult ki: átlagos testű, egészséges; – rendszeres sportoló; – jó alakú, szép ember; – izmos, erős ember. Feltűnő, hogy mindkét vizsgálat eredménye ugyanezt a sorrendet adja. Meglepő viszont, hogy a tanulók 25,3%-a növelte a rendszeres sportolás tekintetében értékelését, de ugyanakkor a második vizsgálat alkalmával már 11,3%-kal kevesebben tartják magukat rendszeres sportolónak. Az első három értékre eső választás összes száma megközelíti a 100%-ot, azaz a megkérdezettek minden tagja válaszol valamelyikre. Elgondolkodtató, hogy a válaszolók 1–3%-a egyiket sem jelöli, ami mögött iskolaegészségügyi probléma húzódhat meg.

Nemek szerint a két vizsgálati adatsor között alig van eltérés. A leányok önkritikusabbnak bizonyultak, s meglévőnek tartott tulajdonságaikat mind a négy csoport tekintetében csökkentik. Az erős nő nem ideál, így egyikük sem nyilatkozott. Kevés leány tartja magát jó alakú, szép embernek, nem is ítélik ezt különösebben értékes tulajdonságnak, hiszen a két vizsgálat között e tulajdonság értéke a 41. helyről az 53-ra esett vissza. A fiúk

esetében a rendszeres sportolásra irányulás aránya emelkedett, a tényleges tulajdonság tekintetében viszont a második adatfelvételig 13,8%-os esést mutat. A fiúk tehát 50%-ban preferálják, de a valóságos helyzet nem ennyire kedvező. A két vizsgálat között az eredmény mind a négy tulajdonság tekintetében a fiúknál 0,4%-kal, a leányoknál 4,6%-kal módosul, vagyis a leányok kevésbé preferálják a biológiai alkatra vonatkozó tulajdonságokat, mint a fiúk. Megállapítható tehát, hogy a négy érték közül csupán a rendszeres sportolás presztízse emelkedett, az is csak a fiúknál.

Származási csoportok szerint az alábbi kép alakult ki. Az ipari fizikai és az egyéb származású tanulók irányulása növekszik, a másik két csoporté a két felvétel során alig változik. Meglevőnek tartott tulajdonságaikat csak az ipari fizikai munkás származású tanulók emelik. A tervezett értéknöveléstől azonban az ipari és az egyéb származásúak elmaradnak, mert a második felvétel alkalmával már nem tartják olyan mértékben meglevőnek tulajdonságaikat, mint azt korábban jelezték. A mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei irányultságukat és értéktételezésüket is csökkentik. Az értelmiségi származásúak viszont – az irányultság csökkenése ellenére – meglevőnek tartott biológiai tulajdonságaikat magasan értékelik. A jó alakú, szép ember értéke csupán az egyéb kategóriában emelkedik. Izmos, erős embernek a megkérdezett tanulóknak csak 6%-a tartja magát, főleg az egyéb és az ipari fizikai munkások gyermekei.

Életkörülmények szerint a helybeliek 52–54%-ban említik a tulajdonságokat, de valamelyest csökkentik, míg a kollégisták és a bejárók erre a szintre emelkednek fel a második adatfelvételig. A rendszeres sportolásra való irányulás mindhárom csoportban emelkedik, de megléte mégis csökken. Tényleges megvalósulása: a helybelieknél 55,7%; a kollégistáknál 45,1%; a bejáróknál pedig 64,3%. Az izmos, erős embert a kollégisták említik a leggyakrabban, sőt a megvalósulást tételező fok is náluk a legmagasabb.

Iskola-, illetve intézménytípusonként is megfigyelhetünk néhány jellegzetességet. A gimnazisták a két felvétel között csökkentik, a szakközépiskolások és a szakmunkástanulók nem változtatják, a kollégiumok tanulói emelik átlagukat, de ez utóbbiak még így is elmaradnak az átlagostól. A biológiai alkat tulajdonságainak intézménytípusonkénti preferálási sorrendje a következő: legtöbbször a szakmunkástanulók becsülik, őket a szakközépiskolások és a kollégisták követik, a sort pedig a gimnazisták zárják.

Összegezően megállapíthatjuk, hogy a biológiai alkatot a felmérésbe bevont tanulóifjúság megfelelően értékeli, s megnyugtató, hogy a rendszeres sportolásra irányulás szintje is emelkedik. A nyolc értékcsoport átlagát (29,2%) valamelyest meghaladja a biológiai alkat átlaga (31,2%), de a rendszeres sportolásra vonatkozó átlag elmarad a csoportátlagtól (28%).

A *vérmeiséleti* tulajdonságcsoportban – a hippokratészi és a pavlovi tulajdonságok kombinációjaként – 7 vonás szerepelt: szangvinikus, kolerikus, melankolikus, flegmatikus, érzékeny, kiegyensúlyozott, félszeg. Az utóbbi inkább magatartási sajátosság, amely személyiségjeggyé válhat. A marxista antropológia alapján elképzelt személyiség-modell szempontjából a közönyös és a gátlásos ember szociabilitása igen alacsony; s mivel a kellően nyitott, kreatív személyiségideál az eszményünk, ennek kialakítása közben a közönyösség és a gátlásosság ellen küzdünk, nem-értéknek tekintjük. Tudjuk, hogy tiszta, elkülöníthető típus nincs, a kapott válaszok mégis tájékoztatnak bennünket a tanulók orientációjáról, önismeretéről, sőt fogalomismeretéről is.

Az első és második adatfelvétel eredményei a középiskolás tanulóknál teljesen megegyeznek. A tanulók jól tudják, hogy a vérmeiséleti vonások kis mértékben változnak, nagyrészt adottságok. A korosztály szemében mégis a kiegyensúlyozott ember

értéke nő, s a gátlásos, félszeg emberé csökken. Mindkét felvétel során a tanulók első helyre az érzékeny embert sorolták, visszaszorul a gátlásosság, a közönyösség pedig egyértelműen az utolsó helyre kerül. A két felvétel közötti átrendeződésből kitűnik, hogy a kolerikus, a melankolikus és a kiegyensúlyozott ember értéke nő, a többié alig változik. A vérmérsékleti típusok rangsora így alakult: kiegyensúlyozott ember, igen érzékeny ember, melankolikus, kolerikus, gátlásos-félszeg, szangvinikus, flegmatikus.

Nemek szerint értékelve az adatokat feltűnik, hogy a leányok megfontoltabban ítélik meg önmagukat, míg a fiúk több mint kétszerannyit módosítottak megítélésük átlagán, a leányok alig. A fiúk legfontosabb három tulajdonsága e csoporton belül: a kiegyensúlyozottság, az érzékenység, a melankólia, — a leányoké: az érzékenység, a kiegyensúlyozottság és a melankólia. A fiúk a kiegyensúlyozottságot jobban előnyben részesítik.

Származás szerint vizsgálva az adatokat meglepő, hogy a kiegyensúlyozottság értéke ugrásszerűen megnő az ipari fizikai dolgozók és az egyéb származásúak gyermekeinél, a másik két csoportnál alig változik. Meglevő értéként való említése az ipari dolgozók gyermekeinél 34,5%, a mezőgazdaságiakénál és az értelmiségiekénél 29,4% és az egyéb csoportban 25,8%, mely mind emelkedett egy év alatt. Az igen érzékeny ember értékét az értelmiségiek egy év alatt csaknem kétszeresére emelik, míg a többi csoportban ez az érték csökken. A gátlásosság főleg a mezőgazdasági dolgozók gyermekeit jellemzi (26,5%), s legkevésbé az értelmiségiekét (5,9%).

Életkörülmények szerint a tanulók az értékeket az alábbiakban rangsorolják. Kollégistáknál: igen érzékeny, kiegyensúlyozott, vérmes. Helybelieknél: igen érzékeny, elmélázó, kiegyensúlyozott. Bejáróknál: igen érzékeny, kiegyensúlyozott, elmélázó. Meglepő és figyelemre méltó, hogy a bejárók kétszer gátlásosabbnak érzik magukat, mint a helybeliek, s e vonásuk — a helybelieké — egy év alatt háromszorosára nőtt. A másik két csoport fokozatosan csökkenti gátlásosságát.

A közönyösség egy év alatt a szakközépiskolások körében emelkedett. A gátlásosság a szakközépis-kolás és a szakmunkástanulókat növekvő mértékben jellemzi, ugyanakkor a kollégisták gátlásossága egy év alatt két és félszeresével csökkent. Meglepő, hogy a gimnazisták majdnem olyan gátlásosaknak érzik magukat, mint a szakmunkástanulók. Minden típusnál jellemző érték a kiegyensúlyozottság, de a kollégisták nem tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget neki, mint a többiek. A gimnazisták érzékenysége, a szakmunkástanulók melankolikusága, a szakközépiskolások flegmatikusága emelkedik ki. Mindezek okait a továbbiakban is kutatni szükséges.

Az *intellektus* vizsgálatához a feladatlap 21 tulajdonságot (18 értéket, 3 nem-értéket) jelölt, Ezek közül néhány az intelligenciafokkal függ össze, értékjellegük nyilvánvaló, noha erkölcsi megítélésük csak közvetve tűnik ki. Ismeretes, hogy az intelligencia-vizsgálatkor a nem intellektuális faktorokat is tekintetbe kell venni (temperamentum stb.). Az ábrándozás, a kételkedés, a tudásvágy, a kíváncsiság olyan érzelmi, akarati motívumokat tartalmaz, amelyek nélkül az intellektus nem értelmezhető. S mindezek kiegészülnek még eszmei, világnézeti állásfoglalásokkal is, hiszen a meggyőződések rendszeréből alakul ki a világnézet. Az adatok tehát arra figyelmeztetnek, hogy azokat komplex egységben kell elemzés tárgyává tennünk.

Az intellektusra vonatkozó értékek közül 11 a 37–38% körüli átlag felett helyezkedik el, de köztük van egy nem-érték is, az ábrándozó. A serdülőkorúakra ez a megoszlás jellemző. Egy év alatt annyi változás történt — s ez nem sok —, hogy a megfigyelőképesség és a meggyőződésből való tanulás értéke is 37% fölé került. A tanulók a három nem-értéket felismerik, kialakítását nem tervezik. Negatív vonásuk viszont, hogy minden

negyedik tanuló csak a szükségeset tanulja. Legnagyobb növekedés az alábbi vonásokban következett be: kételkedő 55,5%; meggyőződésből tanul 47,8%; gyors problémamegoldó 36,3%. A kíváncsiságot, a kételkedést sokan negatívumként kezelték, s szükséges volt a tanulókkal megértetni, hogy e tulajdonságok a tudományos gondolkodás, a kreativitás fontos jegyei. Ha „blokkokra” bontjuk e tulajdonságcsoportot, akkor az egyes blokkokon belül az alábbi vezető értékek emelkednek ki:

- intelligencia: gyors, biztos felfogású;
- jövőhöz való viszony: reálisan tervező;
- tanuláshoz való viszony: meggyőződésből tanul,
- tudáshoz való viszony: kíváncsi természetű;
- a műveltséghez való viszony: sokoldalú, intelligens.

A meglevőnek tartott tulajdonság megismerési értékekre vonatkozó csoportja az átlagértéket (28,6%) nem éri el, ami arra utal, hogy egy komplex személyiségképben a 14–15 éves tanulóknál az intellektusnak átlagos szerepe van. Ugyanakkor jelentősen kiemelkedik a nem-értékek átlaga, ami azt jelzi, hogy a fiatalok a tanulás több vonatkozásában – értékük minőségi fokában – még eléggé bizonytalanok, ami egyúttal a nevelési feladatokra is utal.

Nemek szerint vizsgálva az adatokat megállapíthatjuk, hogy az intellektuális értékeket a leányok a fiúknál lényegesen nagyobb mértékben preferálják. Amíg a fiúk 8,3, addig a leányok egy év alatt 25,1%-kal emelik ilyen jellegű irányulásukat. A második felvétel során a fiúk a megismerésre vonatkozó tulajdonságok 26,5%-át állítják meglevőnek, míg a leányok 31%-át. A fiúk csökkentik gyors felfogóképességükre vonatkozó értékelésüket, tudásvágyuk lelohad. A fiúk főleg az alkotó képzeletet, a gyors problémamegoldást, a kételkedő természetet, s a meggyőződésből való tanulást preferálják, míg a leányok a gyors és biztos felfogást, a céltudatos megfigyelést, a problémák feltárását és gyors megoldását, a meggyőződésből való tanulást, az önképzést és a kiemelkedő általános műveltséget. Következésképpen a leányok értékorientációja a fiúkénál lényegesen több értéket hordoz.

Néhány származással kapcsolatos összefüggés. Az ipari fizikai munkás származásúak kételkedése emelkedik, sőt ezt tervezik. A mezőgazdasági származásúak emlékezetüket gyengének tartják, önképzéssel nem foglalkoznak eleget, sőt az emlékezetfejlesztés iránti igényük is csökken. Az értelmiségi gyermekek is úgy érzik, hogy a problémamegoldásban és a tudásvágyban visszaestek, sőt – ami igen feltűnő – a sokoldalú, az intelligens ember kialakítása iránti igényük egy év alatt felére (60%-ról 30%-ra) csökkent. Az egyéb származású tanulók alkotó képzeletük fejlődését, biztos tudásukat, önképzésük növekedését és szaktudásuk emelkedését értékelik a legpozitívabb változásnak.

Életkörülmények szerint csoportosítva az adatokat meglepő, hogy a gyors és biztos felfogást a kollégisták alacsonyán értékelik (10,8%), míg a helybeliek (19,0%) és a bejárók jóval magasabban (22,6%). Probléma, hogy ez az arány a bejáróknál és a kollégistáknál a második felvétel idején kb. harmadára csökken.

Az intézménytípusonkénti vizsgálatból kitűnik, hogy a szakmunkástanulók intellektusra vonatkozó preferenciája feltűnően visszaesik, ugyanakkor a kollégistáké lényegesen emelkedik. A szakközépiskolásoknál a tanuláshoz való viszony csökken, a nem-értékek átlaga emelkedik. A kollégisták adatai feltűnően jók. 91,4%-uk vallja, hogy tudásvágy fűti őket, önképzésre orientálódásuk kétszeresére nőtt. A szakmunkástanulók a fejlett emlékezetet kevésbé tartják fontosnak, tudásvágyuk harmadrészére esett vissza, főleg szaktudásra törekzenek. A szakközépiskolások is egy év elteltével főleg a szaktudást

emelik ki, önképzésük szintje csökkent, tudásvágyuk harmadrészére esett, a biztos tudásra irányulásuk stagnál. A gimnazisták fejlődése pozitív, értékeik a középérték felett helyezkednek el. A szakközépis-kolásoknál is mutatkozik fejlődés, de a megismerésre vonatkozó értékek lefelé tolnak, esnek.

Az *érzelme*k a legszubjektívebb élmények, melyek bizonyos mértékben ismeretszerzésünket, cselekedeteinket, másokhoz és önmagunkhoz való viszonyunkat szabályozzák. Pozitív benyomások esetén pozitív érzelmeink keletkeznek, ellenkező esetben negatív érzelmek alakulnak ki. Az érzelmi állapotok, az indulatok, a hangulatok, a szenvedélyek az érzelmek erejében, tartósságában, mélységében megnyilvánuló, magatartásunkat aláfestő, kifejező, kísérő vagy motiváló megnyilvánulások. A megfigyelés révén ezek feltérképezhetők és neveléssel befolyásolhatók. A szülők kislexikona így ír az érzelmekről: „A prepubertás és a pubertás szakaszában az érzelmek a gyermek erkölcsi fejlődésének igazi hajtóerői; tanulását, gondolkodását és minden tevékenységét erős pozitív, vagy negatív érzelmek kísérik . . . a serdülőkorban . . . az érzelmi élet ismét szélsőségesé válik, és gyakran megrendül a gyermek önmagába, illetve a szüleine, vagy az egész felnőtt társadalomba vetett hite.” Mindezek bizonyítják, hogy az érzelmi értékek vizsgálatával is foglalkoznunk kell, sőt az sem lehet meglepő számunkra, hogy a megvizsgált vonások tekintetében a legnagyobb előfordulási arányt – a meglevő értékek terén – éppen az érzelmekkel kapcsolatosaknál találjuk.

Az első felmérésnél az érzelmekkel kapcsolatos válaszok előfordulási aránya 42,7%, a másodiknál 44,6% volt. A tanulók átlagon felül azt tartják, hogy uralkodnak érzelmeiken (51,9%, majd 54,1%). Érzelmileg eltompultnak mindössze 2–3 tanuló tartja magát, ami általában elhanyagolható, de az adott közösségben fontos nevelési feladatot jelöl. A tanulók 15%-a szeszélyesnek tartja magát. Az indulatosságot és a szenvedélyt nem tartják pozitív érzelmenek, nem is tervezik fejleszteni. A széphez való viszony, a szépre törekvés előfordulása az átlagos értéknek kétszerese, s ezzel a legmagasabb. Élénknek, vidámnak, optimistának vallja magát 50%, s nagy a vonzódás ehhez a tulajdonsághoz. Az érzelmek csoportjának átlagos előfordulási aránya 44,6%-os. Ezen értéknek is felette vannak a következők: szereti a szépet, törekszik a szépre, uralkodik érzelmein, érzelmei tartósak, élénk, vidám, optimista. A nem-értékek 13,0%-os átlaga felett fordul elő a hangulatok embere és az érzelmileg szeszélyes vonás.

Az adatok nemek szerinti áttekintéséből egyértelműen kitűnik, hogy a leányok a fiúknál érzelmesebbek. Ez a megállapítás mind a meglevőnek tartott, mind a kialakítani tervezett tulajdonságaik tekintetében igaz. A meglevőnek tartott tulajdonságok mindkét nemnél nőnek, de a fiúk esetében ez relatív. A leányoknál az értékek általában 10%-kal magasabban fordulnak elő. A leányok nem-érték ismerete is biztosabb e téren. Az érzelmeken való uralkodni tudást inkább a fiúk említik, a mélységet a leányok, míg a szeszélyesség megítélésében nincsen köztük különbség. A hangulatok eluralkodása viszont mindkét nemet jellemzi. Az érzelmek tartóssága inkább a leányokra jellemző. A szenvedélyesség inkább a fiúk, a lelkesedés inkább a leányok sajátja. A leányok 90, a fiúk 85%-a jelzi, hogy szereti a szépet. A szépre törekvés tekintetében a leányok 20%-kal magasabb értéket vallanak, mint a fiúk. A második adatfelvétel alkalmával a fiúkat elsősorban az alábbi érzelmek jellemzik: szereti a szépet, uralkodik érzelmein, törekszik a szépre, élénk-vidám-optimista, érzelmei tartósak, lelkesedő. A leányokat pedig a következők: szereti a szépet, törekszik a szépre, uralkodik érzelmein, élénk-vidám-optimista,

érzelmi tartóság, lelkesedő, mélyen érző ember. A felsorolt értékek előfordulása mind felül van az átlagoston.

Származás szerint értékelve az adatokat kitűnik, hogy az értelmiségi gyermekek mutatják ki leginkább érzelmeiket és legkevésbé uralkodnak rajtuk. Az érzelmeiken uralkodni tudást elsősorban az ipari fizikai dolgozók gyermekei említik. Az érzelmeik mélysége tekintetében az értelmiségiek bizonyulnak a legpozitívabbnak, de egyúttal ők a legszeszélyesebbek is. Az érzelmeik tartósságát az ipari dolgozók gyermekeinek 60%-a jelzi, míg e tulajdonság a másik három származási kategóriánál csupán 40% körül fordul elő. A hangulatok uralmát leginkább az értelmiségi gyermekek érzik, az egyéb származásúak a legkevésbé. Egy év alatt az egyéb származásúak indulatossága emelkedett, az értelmiségieké csökkent. A szenvedélyességet – az egyéb kategória kivételével – minden csoport nem-értékként kezeli, ami ugyancsak utal felvilágosító feladatunkra. A lelkesedés megítélésében nincs származási különbség.

Életkörülmények tekintetében az érzelmeiken uralkodni tudást a kollégisták értékelik a legmagasabbra. A mélyen érzők zöme helybeli, de ők a leginkább szeszélyesek is. Az érzelmeik tartósságát a kollégisták értékelik nagyra. Az indulatosság jelentős mértékben a kollégistáknál fordul elő (már a kolerikus típust is ők értékelték a legtöbbre!).

Az intézménytípusonkénti elemzés legfeltűnőbb adata, hogy a szakközépispolások értékátlaga – a két adatfelvétel közötti emelkedés ellenére – jelentősen elmarad a másik három intézménytípusétól. A meglevőnek tartott értékek tekintetében minden csoportban emelkedés tapasztalható. Az érzelmeiken való uralkodást a szakközépispolások, a mélyen érző embert a gimnazisták értékelik sokra. A szeszélyesség a szakmunkástanulóknál fordul elő nagyobb átlaggal, de a kollégistáknál is emelkedik. Az érzelmeik tartósságát – nagy fejlődéssel – a szakmunkástanulók értékelik a legtöbbre. A lelkesedésnek a szakmunkástanulók, a szakközépispolások 30, a gimnazisták 45 és a kollégisták 56%-ban tulajdonítanak jelentőséget. Mind a négy intézménytípusban vezető érték a szép szeretete. Az élénk-vidám-optimista vonást a gimnazisták és a kollégisták – az 55% körüli előfordulás ellenére – emelni kívánják. A szakközépispolás és a szakmunkástanulóknál visszaesés tapasztalható, mely az utóbbiaknál 50%-os, s ez sajnos lelkesedésük csökkenésével is összhangban van.

A személyiségformálásban a nevelés feladata közvetlenül mindig a helyes tevékenység, a *cselekvés* biztosítása, majd ezek szokássá, meggyőződéssé, értékekkel alátámasztott rendszerre, motivációs rendszerre és magatartás-rendszerre alakítása. A serdülőkorig inkább az impulzív aktivitás a jellemző, mert még nem kielégítő az akarat gátlás (feltételes gátlás) szintje. Az impulzivitást felnőttek esetében is megtaláljuk, főleg olyan egyéneknél, akiknek érzelmi reakcióik fokozottak. A serdülőkorig főleg a szokás-cselekvések az uralkodó jellegűek. A tanuló általában elfogadja a nevelési tényezők által közvetített tevékenységeket, cselekvésformákat, szokásokat, a bennük rejlő értékeket. Tudatossága e folyamat közben folyton fejlődik, gyarapodnak ismeretei, meggyőződései, melyek egyre inkább integrálódnak, érzelmei kiegyensúlyozódnak, szokásrendje, magatartása megszilárdul, kialakul személyes értékhierarchiája és annak megfelelő személyisége, egyénisége. A felnőtté válással tehát csökken a szokás-cselekvések jelentősége, s megnő az előzetesen átgondolt, az értékrendszerre épülő, céltudatos cselekvéseké.

A középiskolás korúak leginkább az „akaraterős, küzdőképes”, „önálló az elhatározásban”, „meggondoltan cselekszik” értékeket preferálják. A két felvétel között azonban a legnagyobb emelkedés az alábbi értékek tekintetében és sorrendjében mutatkozott: „kezdeményező”, „önálló az elhatározásban”, „uralkodik ösztönein”, „meggondoltan

cselekszik". Tehát a tudatosság, az önállóság és az alkotó jelleg egyaránt fokozatosan felismert értékek, azaz a tanulók válaszaiból a felnőtté válás irányába haladó folyamat világosan kiolvasható. Kár, hogy a „cselekvéseit ellenőrzi és értékeli” vonás 22,2%-os megléte ezzel nincs összhangban. Megnyugtató, hogy a cselekvéssel kapcsolatosan minden érték előfordulási aránya emelkedik.

A nemek szerinti elemzésből ismét kitűnik, hogy a leányok értéknyilvánítása magasabb a fiúkénál, és elsősorban a meglévőnek tartott értékek vonatkozásában és a nem-értékek arányának csökkentésében. A fiúk véleményét leginkább tükröző értékek: megdöntöttan cselekszik; akaraterős, küzdőképes; önálló az elhatározásban; uralkodik ösztönein; határozott, gyors, magabiztos. A leányok véleményében a következő értékek fordulnak elő a leggyakrabban: akaraterős, küzdőképes; önálló az elhatározásban; határozott, gyors, magabiztos; megdöntöttan cselekszik; uralkodik ösztönein. A fiúk egy év alatt 5, a leányok négy érték átlagát emelték.

A származás szerinti elemzés rávilágít, hogy a nem-értékeket a fizikai dolgozók gyermekei bizonyítanul értelmezik, s ez egyúttal nevelési feladatainkat is jelöli. Feltűnő, hogy az ösztönös késztetéseket a második felvétel során a tanulók gyakrabban említik, s ebben az értelmiségi és az egyéb származásúak vezetnek. Az értelmiségiek önkontrolljukat is alacsonynak tartják. Az egyes származási kategóriákon belül – ezen értékcsoporthoz – a következők a vezető értékek: ipari fizikai dolgozók gyermekei: uralkodik érzelmein; – mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei: önálló az elhatározásban; – értelmiségiek: önálló az elhatározásban; – egyéb származásúak: uralkodik ösztönein és önálló az elhatározásban. Megfigyelhető, hogy a tanulók fontosnak tartják az akaraterőt, a küzdőképességet, s különösen a fizikai dolgozók gyermekei. Az értelmiségiek az egyéb származásúakkal együtt inkább az önállóságot részesítik előnyben. A cselekedetekben megnyilvánuló aktivitás értékelésében egyértelműen az értelmiségi gyermekek vezetnek, mely feltehetően funkciókkal van összefüggésben.

Életkörülmények szerint a bejárók értékválasztása fejlődött a legtöbbet, de még így sem éri el a másik két csoportét. A helybeliek a nem-értékek terén vezetnek. Az akaraterős és küzdőképes tulajdonságot illetően feltűnően a kollégisták vezetnek, őket a helybeliek, majd a bejárók követik. A helybeliek önállósága az elhatározásban viszont meghaladja a másik két csoportét. A helybeliek és a kollégisták által jelzett kezdeményező készséget a bejárók csupán fele arányban említik, viszont egy év alatt megháromszorozzák az önálló elhatározás említését. A helybeliek vezető értékei ezen a területen: akaraterős, küzdőképes; önálló az elhatározásban; uralkodik ösztönein; határozott, gyors, magabiztos. A kollégisták: akaraterős, küzdőképes; megdöntöttan cselekszik; önálló az elhatározásban; határozott, gyors, magabiztos. A bejárók vezető értékei: akaraterős, küzdőképes; önálló az elhatározásban; megdöntöttan cselekszik; határozott, gyors, magabiztos. Tehát a vezető érték mindhárom csoportban az akaraterős, a küzdőképes tulajdonság.

Intézménytípusonként a két felmérés között az értékemelkedés a következő: gimnázium 15,4%, szakközépiskola 39,5%, szakmunkásképző intézetek 6,6%, kollégiumok 30,8%. A meglévőnek tartott értékek előfordulási aránya a gimnáziumban 4,3%-kal, a szakközépiskolában 8,5%-kal, a kollégiumban 13,3%-kal nőtt, a szakmunkásképző intézetben 7,1%-kal esett. A nem-értékeket a szakmunkástanulók mint meglévő magas arányban jelzik. Viszont a cselekvések ellenőrzését, értékelését 29,6%-uk említi. A gimnázium és a kollégium vezető értéke az akaraterős és a küzdőképesség, a szakközépiskolásoké és a szakmunkástanulóké a megdöntött cselekvés. Egy év alatt mindhárom típusban az elhatározás önállóságának értéke fejlődött leginkább, míg a kollégiumban a kezdeményezőképeségé.

A *világnézet* kialakítása is a nevelési folyamatban történik. Elsősorban a társadalmi lét visszatükröződése, mely az ember ismeretszerzésének és tevékenységének az eredménye.

Ugyanakkor a világról, abban saját helyzetéről és személyiségéről kialakult kép is tükröződik. A világnézet tulajdonképpen az egyik legfontosabb belső integráció, a természettel, a társadalommal és önmagunkkal kapcsolatos ismereteink legmagasabb szintje, végkövetkeztetése. A vallásos emberek világnézete az egyházak tanításának hatására alakul ki. A művelt ember világnézetében a világról szerzett tudományos ismeretek viszik a vezetőszerepet. Személyes tapasztalatokra épülő, átgondolt, saját világnézet csak az ifjúkor elejére alakul ki. A középfokú iskolás életkorban ehhez a legfontosabb alapokat rakjuk le.

Ennek az értéksoportnak az átlaga sem a meglevőnek tekintett, sem a kialakítani tervezett értékek tekintetében nem éri el az átlagost, noha az első kísérleti év alatt már számottevő fejlődés tapasztalható. Az első kísérleti év végén az alábbi értéknylvánítást találtuk: a materialista világnézet mellett foglalt állást a megkérdezettek 36,7%-a; ateistának tartja magát 27,1%; csak a tudományokban hisz 21,0%; és hirdeti is a világnézetét 16,6%. Az első felméréskor még 21% hívőnek vallotta magát. Az előzők összege a populáció 90%-át teszi ki. A résztvevők 10%-a választott nem-értékeket. Egy korábbi felmérésünk szerint az általános iskolai véleményekben kb. 50%-kal az ateizmus vezet, s a marxista vélemény annak felét sem éri el. Miután az alternatívákat több tanuló átfedőnek tartotta, így 100%-on felüli összeget kaptunk. Meglepő a közömbösek jelentős számú előfordulása. Amíg az általános iskolás korúak 3,4%-a állítja ezt magáról, a középiskolások közül már 18–19%.

Az értékek sorrendje a fiúk esetében: csak a tudományokban hisz, marxista, ateista, hirdeti is a világnézetét. A lányok esetében: marxista, ateista, hirdeti is a világnézetét, csak a tudományokban hisz. Feltűnő, hogy a két felmérés között a közömbösség a fiúknál kétszeresére (11,2–23,1%) emelkedik, a lányoknál jelentősen csökken (23,4%–14,8%). A fiúk tudományos érdeklődése viszont jelentősen felülmúlja a lányokét (40,5%; 15,7%), a többi érték megközelítően azonos arányban fordul elő.

Származási kategóriák szerint érdekes árnyalatbeli különbségeket kaptunk. A cselekvően vallásos tulajdonság tekintetében a következő a sorrend: ipari, egyéb, mezőgazdasági, értelmiségi gyermekek (szélső értékek: 9,7%–0,0%). Az idealista világnézet említése terén: ugyanaz a sorrend (szélső értékek: 10,6%–2,0%). Ellentmondásosnak tartók sorrendje: egyéb, értelmiségi, ipari, mezőgazdasági származásúak. A világnézetüket titkolók sorrendje: egyéb, mezőgazdasági, ipari és értelmiségi gyermekek (szélső értékek: 12,9%–5,9%). Világnézetileg közömbösek arányának sorrendje: mezőgazdasági, ipari, egyéb, értelmiségi gyermekek (szélső értékek: 23,5%–11,8%). A megkérdezettek 25–26%-a azt állítja, hogy csak a tudományokban hisz. Ezt leginkább az egyéb származásúak hirdetik (35,5%). Ateistának elsősorban az értelmiségi és az ipari fizikai munkások gyermekei jelölik magukat (24–26%), a másik két csoport csak 10–15%-ban. A materialista világnézetet jelölők-nél a sorrend: értelmiségi, egyéb, ipari, mezőgazdasági származásúak (szélső értékek: 45,1%–23,5%). A mezőgazdasági dolgozók gyermekeinek csupán 2,9%-a hirdeti a világnézetét, míg a többi származási csoportban ez az arány 18–22%-os.

Életkörülmények szerint a vezető értékek az alábbiak: helybelieknél: marxista, ateista, csak a tudományokban hisz. Kollégistáknál: marxista, csak a tudományokban hisz, ateista. A bejárók értéksorrendje ugyanaz, mint a kollégistáké. Marxista álláspont felé törekszik: a kollégisták 42,6%-a, a helybeliek 32,3%-a és a bejárók 31,2%-a.

Intézménytípusonként vizsgálva az adatokat, vezető érték a marxizmus. A szakmunkástanulóknál elsősorban „csak a tudományokban hisz” szerepel értékként. Az ateizmus elsősorban a gimnazistákra jellemző, a világnézet hirdetése a szakközépiskolásokra. Valamennyi érték tekintetében a kollégisták adatai a legjobbak és legkiegyensúlyozottabbak. A cselekvő vallásosság a gimnazistáknál szerepel, kis mértékben a szakmunkástanulóknál, a másik két csoportnál nem. Az idealista világnézet jelentősen a gimnazistákat jellemzi, a szakközépiskolásokat nem, a kollégistákat kis mértékben. Az ellentmondásosság megoszlása lényegében ugyanaz. A világnézet titkolása a szakközép- és a szakmunkásképző iskolában gyakoribb. A közömbösség az alábbi arányokban fordul elő: szakmunkástanulók 29,6%; kollégisták 21,0%; gimnazisták 17,5%; szakközépiskolások 14,3%.

Az emberi személyiséget alapvetően meghatározhatják, integrálhatják biológiai szükségletei, ismeretei, munkája, az élet értelméről és céljáról vallott felfogása és emberi viszonyainak rendszere, azaz erkölcsisége. Az ember legmagasabb belső integráltságát tényleges munkavégzése, világnézete és *erkölcsisége* jelenti. E legmagasabban integrált értékek adják meg a mindennapi tevékenységek jelentését, értelmezését, vagyis az egyén az élettapasztalata, neveltetése során kialakult értékrendje (értékhierarchiája) alapján értelmezi és rendezi újabb tapasztalatait.

A két felmérés között a vizsgált közösségek tanulóinak erkölcsi irányultsága 11%-kal emelkedett, s a meglévőnek tartott erkölcsi vonásaik aránya is több lett 3,2%-kal. A következő értékek preferenciája 30% felett változott: „csak szűkebb közösségéért dolgozik”, „internacionalista gondolkodású”, „közeli célokért dolgozik”, „meggyőződésből tesz jót”, „szocialista hazafiság jellemzi”. A kép tehát ellentmondásos. A meglévőnek tartott értékek közül az alábbiakat értékelik a legmagasabbra: „másokat megbecsülő”, „udvarias”, „kötelességét általában teljesíti”, „segítőképz”, „védi a közös tulajdont”. Ezek mind 60% feletti arányban fordultak elő. Tehát az erkölcsi alapelvek terén a humanizmus tűnik ki leginkább. Az irányultság tekintetében jól kiemelkedik még a közösség elve is. Egy év alatt több változás történt. Az erkölcsi jó megítélésében a hasznossági szempont háttérbe szorult, egyre erősödik a másokért tett jó jelentősége. Emelkedett a társadalmi tevékenység rangja is. Tevékenységüket egyre inkább a távlatok határozzák meg. A tapintatosság és a türelem háttérbe szorul, a szerénység preferenciája csökken, bár így is magas marad. A személyi tulajdon preferálása visszaesik.

Nem-érték választása csak a fiúkra jellemző, bár a közösségi munka értékelésében jelentősen tútesznek a leányokon (56,2%—46,3%). A szocialista hazafiságot a leányok becsülik többre. A becsületesség és az önértékelés a fiúknál egy év alatt visszaesett, míg a leányoknál közel kétszerese lett (28,1%—55,5%). Érdekes az is, hogy a tapintatos, türelmes és segítőkész értékek preferenciája a leányoknál 3—4-szer magasabb, mint a fiúknál.

Az erkölcsi értékek terén származási kategóriánként legpozitívabb képet az értelmiségi tanulóknál tapasztaltunk, őket az ipari fizikai dolgozók gyermekei, majd az egyéb származásúak és végül a mezőgazdasági fizikai munkások gyermekei követik.

Életkörülmények szerint vizsgálva a kollégisták a nyolc érték közül 6-ban vezetnek. A bejárók társadalmi ügyekben való részvétele alacsony. A helybeliek az elvi kiállásban, a kollégisták a lelkiismeretes munkavégzésben, a bejárók mindkét tulajdonság tekintetében alacsony szinten érzik magukat.

Intézménytípusonként az alábbi változások tapasztalhatók. Gimnazistáknál emelkedett a hazafiság értéke, csökkent a társadalmi tevékenysége, az önnevelés és a célra irányulás. A szakközépiskolásoknál

minden érték emelkedik, kivéve az önértékelést és a segítőkészséget. A kollégisták értéknyilvánítása kiegyensúlyozott. Körükben emelkedett a szocialista hazafiság, a célratörés, az elvi kiállás, az önnevelés értéke, csökkent viszont a szerénysége. A 23 erkölcsi tulajdonság átlaga a szakmunkástanulóknál alacsonyabb, a másik három csoportnál magasabb. Az irányulás és a meglevőnek tartott értékek között azonban még jelentős távolság feszül, bár megnyugtató, hogy a vizsgált közösségek tanulói a legfontosabb szocialista értékeket magas szinten preferálják.

Végül elemeztük a tanulók *komplex, személyiség-típusokra való irányulását* is, mivel az egyes típusok választása közvetett értéknyilvánítást is jelent, mégpedig a legfontosabb értékek tekintetében.

A második felvétel alkalmával a tanulók elsősorban a következő típusokat választották: emberségéért becsült ember; szaktudásáért becsült ember; nagy tudású ember; közéleti, politizáló ember. 10%-nál kevesebben az alábbi típusokat tervezték: másoknak tud parancsolni; gyorsan szeretne érvényesülni; anyagi ember; minden tekintetben átlagember; karrierista. Tehát a tervezett típusok értékorientációja igen magas. Egy év alatt azonban a legfontosabbak közül kiesett a közéleti ember és az ismert híres ember típusa, s helyükre belépett az anyagi és az átlagember. A közéleti politizáló ember nem népszerű, bár irányulása valamit emelkedett. Az átlagértékek fölé a második felvétel alkalmával csupán egy került, az emberségéért becsült ember. Emelkedett a szaktudásáért tisztelt ember típusa, de sajnos az anyagi emberé is. Ez utóbbi 6,6%-kal, ami elgondolkodtató adat.

A fiúk nem akarnak híres emberek lenni, viszont sokra becsülik a jelentős szakizmerekkel rendelkező, a nagy tudású, az emberséges és a közéleti embert. Sajnos az anyagi típus, a másoknak parancsolni tudó és a minden tekintetben átlagember preferenciája is nőtt a körükben. A lányok az emberséget, a szaktudást, a nagy tudást, a közéletiséget és parancsolni tudást preferálják leginkább, s ebben a sorrendben. A fiúk szemében az anyagi ember értékelése stagnál, a szaktudásáért becsült emberé csökkent. A lányoknál az emberségéért becsült ember presztízse esett, bár így is a legmagasabb. Feltűnő, hogy a fiúk orientációjában inkább a tudás, a lányokéban inkább a kitűnni vágyás hívja fel a figyelmünket. A közéleti embert mindkét nem azonosan és alacsonyan értékeli.

Származási kategóriánként az egyes gyermekcsoportok – rangsorban – az alábbi típusokhoz szeretnének hasonlítani. Ipari fizikai dolgozók gyermekei: emberségéért becsült ember, szaktudásáért tisztelt ember, másoknak tud parancsolni, közéleti politizáló ember, anyagi ember. A mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei: szaktudásáért becsült ember, emberségéért becsült ember, nagy tudású ember, gyorsan érvényesülő ember, anyagi ember. Az értelmiségiek gyermekei: emberségéért becsült ember, szaktudásáért és nagy tudásáért becsült ember, közéleti politizáló ember, ismert híres ember. Az egyéb származású gyermekek: emberségéért becsült ember, nagy tudású ember, szaktudásáért becsült ember, közéleti politizáló ember, gyorsan érvényesülő ember és ismert híres ember. A legpozitívabb ideálokat az értelmiségi gyermekek, a legnegatívabbakat a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei jelölik meg mint követésre méltót. A meglevőnek tartott tulajdonságok tekintetében az ipari fizikai dolgozók gyermekeinek a neveltségi szintje látszik a legjobbnak, náluk az anyagiasság is háttérbe szorul. A két felmérés közti időszak számos változást is hozott. Az ipari fizikai munkások gyermekei a másoknak parancsolni tudót helyezik magasabbra, a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei a szaktudásáért becsült embert és a gyorsan érvényesülő embert, az értelmiségiek az

anyagias és a közéleti embert, az egyéb származásúak ugyancsak az anyagias és a nagy tudású embert.

Életkörülmények szerint a helybeliek inkább a gyors érvényesülést, a kollégisták az emberséget és a parancsolni tudást, a bejárók a gyors érvényesülést tartják vonzóknak. Általában pozitív típusokat említenek valamennyien, de a bejárók az anyagias embert is.

Intézménytípusonként az előfordulás nagyságrendjében az alábbi típusok a vonzóak. Gimnazisták: emberség, nagy tudás, szaktudás, közéletiség, híresség. Szakközépiscolások: szaktudás, emberség, nagy tudás, híresség, anyagiaság. Szakmunkástanulók: szaktudás, emberség, nagy tudás, gyors érvényesülés, közéleti ember. Kollégisták: emberség, szaktudás, nagy tudás, másoknak parancsolni tudás, ismertség, közéletiség.

Összességében a kép megnyugtató. Különösen kiemelkedik a kollégisták ideálokról vallott értékrendje. Ez érthető is, hiszen a különböző iskolatípusba járó tanulók eszményeit – kellő nevelői irányítással – harmonikusan tükrözi.

Végezetül vázlatos képet adunk arról, hogy a felmérésben szereplő tanulók *személyiségmodelljei* a 25%-on felüli arányban említett tulajdonságokat figyelembe véve milyen eltéréseket mutatnak a fiúk és a leányok, valamint az intézménytípusok vonatkozásában!

A *meglevőnek tartott tulajdonságok* tekintetében a fiúk és a leányok között a következő különbségek vannak. A leányok érzékenyebbek, mint a fiúk. A leányokat inkább az ábrándozás, a fiúkat a reális tervezés jellemzi. A fiúknak kell inkább uralkodni érzelmeiken. Mindkét nem önállóan tartja magát, de tudják, hogy uralkodniuk kell érzelmeiken. A fiúk inkább a tudományokban hisznek, a leányok „elfogadják” a marxista világnézetet. A fiúk inkább a kötelességteljesítést, a tulajdon védelmét értékelik, míg a leányok az erkölcsi, a másokra irányulást. A fiúk az anyagi, a leányok a gyors érvényesülést tartják magukra nézve jellemzőnek.

A *kialakítani tervezett tulajdonságok* terén a nemek között az alábbi különbségek mutatkoznak. A férfias, illetve a nőies ideált célozzák elérni. A fiúk a fejlett emlékezetet, a leányok az önképzést hangsúlyozzák. A leányok uralkodni akarnak az érzelmeiken, a fiúk a szép megvalósítására törekcsenek. Az érzelmek mélységének kialakítását a leányok tervezik. Cselekvéseik és világnézetük tervezése nagyjából azonos. A leányok távlataikban is inkább az emberre, a közösségre orientálódnak, viszont a szocialista hazafiságra törekvés a fiúk erősebb oldala. A fiúk a praktikusabb ideáltípusokat preferálják, a tudás imponál nekik, a leányok kevésbé magas, de emberközpontúbb ideálokat állítanak maguk elé.

Az egyes *intézménytípusok* tanulóinak orientációjában számottevő különbségeket tapasztalunk. A rendszeres sportolást például csak a kollégisták tervezik. A szakközépiscolások a kiemelkedő szakműveltséget tervezik, a másik három típus inkább a sokoldalú, intelligens vonást. A gimnazisták a „javakra” orientálódnak. Az önképzést csak a kollégisták tervezik. Az élnékséget, a fiatalos vidámságot minden intézményben tervezik. A szakmunkástanulók a meggondoltságot és az önállóságot hangsúlyozzák, a többi három típus ezzel egyenrangúan inkább a magabiztosságot és az akaratereőt. Az ideál-tervezésben minden csoport említi az „emberségéért becsült ember”-t, s ezen túlmenően a gimnazisták a nagy tudású embert, a másik három csoportba tartozók pedig a szaktudásáért becsült embert preferálják.

FÜGGELEK

Az értékválasztási feladatlap tulajdonságsoportjai

Biológiai alkat

- átlagos testű, egészséges
- izmos, erős ember
- jó alakú, szép ember
- rendszeres sportoló

Vérmérséklet

- szalmaláng természetű (szangvinikus)
- vérmes, hirtelen (kolerikus)
- elmélázó (melankolikus)
- közönyös (flegmatikus)
- érzékeny ember
- kiegyensúlyozott ember
- gátlásos, félszeg ember

Intellektus

- gyors, biztos felfogású
- céltudatos megfigyelő
- fejlett emlékezetű
- alkotó képzeletű
- jövőre nem sokat gondol
- ábrándozó
- jövőjét reálisan tervező
- problémákat feltáró
- gyors problémamegoldó
- kíváncsi természetű
- tudásvágy fűti
- kételkedő természetű
- szereti a biztos tudást
- csak a szükségést tanulja
- meggyőződésből tanul
- önképzzi magát
- átlagos tudású ember
- főleg szaktudása van
- kiemelkedő szakműveltségű
- kiemelkedő általános műveltségű
- sokoldalú, intelligens

Érzelem

- érzelmeit kimutatja
- uralkodik érzelmein
- mélyen érző ember
- érzelmileg szeszélyes
- érzelmileg eltompult

- érzelmei tartósak
- a hangulatok embere
- indulatos
- szenvedélyes
- lelkesedő
- közömbös a szép iránt
- szereti a szépet
- törekszik a szépre
- élénk, vidám, optimista

Cselekvés

- ösztönei uralják
- uralkodik ösztönein
- meggondoltan cselekszik
- ötletszerűen cselekszik
- akarat erős, küzdőképes
- önálló az elhatározásban
- határozott, gyors, magabiztos
- önfejű, makacs
- kezdeményező
- cselekvéseit ellenőrzi, értékeli

Világnézet

- cselekvően vallásos
- idealista világnézetű
- ellentmondásos világnézetű
- csak a tudományokban hisz
- ateista
- marxista világnézetű
- titkolja a világnézetét
- hirdeti a világnézetét
- világnézetileg közömbös

Erkölciség

- kényszerből tesz jót
- félelemből tesz jót
- elismerést várva tesz jót
- hasznot remélve tesz jót
- meggyőződésből tesz jót
- mások érdekében tesz jót
- csak szűkebb közösségért dolgozik
- társadalmi ügyben is tevékeny
- szocialista hazafiság jellemzi
- internacionalista gondolkodású
- közeli célokért dolgozik
- nagy, távoli célokért dolgozik
- becsületes, önértékelés jellemzi

- másokat becsülő
- tapintatos, türelmes
- udvarias
- segítőkész
- szerény
- harcos elvi kiállás jellemzi
- kiáll mások igazáért is
- kötelességét általában teljesíti
- igen lelkiismeretesen dolgozik
- védi a közös tulajdont
- védi a személyi tulajdont
- alakítja, neveli önmagát

Komplex irányulás

- minden tekintetben átlagember
- anyagi ember
- szaktudásáért becsült ember
- emberségéért becsülik
- gyorsan érvényesülni szeretne
- másoknak tud parancsolni
- ismert, híres ember
- nagy tudású ember
- karrierista ember
- közéleti, politizáló ember